

NARCISME

Inleiding bij “Il Gattopardo”. December 2008.

Antonie Ladan

Il Gattopardo, de tijgerkat, in 1963 gemaakt door Luchino Visconti, is de tweede film in de cyclus over narcisme.

De film, gebaseerd op het gelijknamige boek van Giuseppe Tomasi, Prins van Lampedusa, laat het machtsverval zien van een aristocratische familie op Sicilië ten tijde van de Italiaanse nationalistische revolutie in het midden van de negentiende eeuw.

Als de film begint is het 1861. Sicilië maakt nog onderdeel uit van het Koninkrijk Napels onder koning Frans de Tweede. Don Fabrizio Corbera, prins van Salina, gespeeld door Burt Lancaster, interesseert zich vooral voor jagen en voor sterrenkunde, en reist met zijn gezin iedere zomer heen en weer tussen het buitenverblijf bij Palermo en het paleis in Donnafugata in het zuiden. Hij realiseert zich dat er onvermijdelijke veranderingen op komst zijn, waarbij ook de positie van de adel in het geding is. Vooral wanneer een dode soldaat in zijn tuin wordt aangetroffen, begint steeds duidelijker tot hem door te dringen dat zijn vertrouwde wereld aan het desintegreren is. Als vervolgens Garibaldi, de voorman van de nationalistische revolutie, met zijn duizend mannen voet aan land zet om de opstandelingen op Sicilië te hulp te komen en het eiland op te eisen voor koning Victor Emanuel de Tweede van Italië, hoort hij dat Tancredi, zijn lievelingsneef en petekind, gespeeld door Alain Delon, zich heeft aangesloten bij de roodhemden. Garibaldi wint en de Sicilianen stemmen in een referendum voor aansluiting bij het Italië van koning Victor Emanuel. Tancredi, ambitieus en opportunistisch, neemt al snel dienst in het leger van de koning en verlooft zich met de mooie, rijke Angelica (Claudia Cardinale), die niet van adel is. Garibaldi en zijn mannen vormen een bedreiging voor de nieuw ontstane stabiliteit en het leger van Victor Emanuel rekt met hen af.

Waarom nu deze film in het kader van de cyclus over narcisme?

Om die vraag te beantwoorden, sta ik kort stil bij wat we precies bedoelen met narcisme. Het begrip is ontleend aan de Griekse mythe over Narcissus. Narcissus is een beeldschone jongeman, die de liefde van de nimf Echo versmaadt en daarvoor door de goden gestraft wordt met verliefdheid op zijn eigen spiegelbeeld in het water. Omdat hij wegteert van verlangen naar deze onbereikbare geliefde, veranderen de goden hem uit medelijden in de gelijknamige bloem. De mythe drukt één manier uit om over narcisme te denken: het pathologisch gevangen zitten in een alles verterende eigenliefde, met de bijbehorende onmogelijkheid om van anderen te houden. In de psychoanalyse wordt het begrip meestal in een ruimere zin gebruikt: narcisme verwijst dan naar het vermogen om een enigszins stabiel en positief zelfbeeld in stand te houden. Alle activiteiten die er op gericht zijn om dit bewerkstelligen, kunnen als narcistisch gezien worden. In een dergelijke omschrijving is narcisme dus niet bij voorbaat iets pathologisch, maar gaat het om een vermogen dat wij allemaal moeten hebben om ons in het leven staande te kunnen houden.

De beoordeling of ons narcisme te sterk is, is afhankelijk van de mate waarin we ons genoodzaakt zien om het beeld van onszelf te vertekenen. Moeten we onszelf in dat opzicht vooral voor de gek houden om het leven draaglijk te laten zijn? Of zijn we meestal wel in staat de onafgebroken reeks krenkingen van ons narcisme te incasseren en de noodzakelijke veranderingen in ons zelfbeeld aan te brengen, zonder de moed teveel te verliezen? Hoe die beoordeling ook uitvalt, het is nooit een gemakkelijke opgave, maar een voortdurende

worsteling. Logisch dat we regelmatig behoefte hebben aan rust, in de zin van een toestand waarin geen veranderingen in ons zelfbeeld nodig zijn, en logisch dat narcistische activiteit ook altijd pogingen bevat om de illusie te scheppen dat er niets verandert, dat de tijd stil staat.

Il Gattopardo laat naar mijn idee deze worsteling op een meesterlijke wijze zien. Ik geef er een paar voorbeelden van en u kunt die zelf, al kijkend, aanvullen.

- In de beginscène zijn Don Fabrizio en zijn gezin in de familiekapel bezig met het Rozenkransgebed (15 x 10 het Wees gegroet, na ieder “tientje” een Onze Vader; tijdens dit gebed overdenkt men het leven, de dood en de verrijzenis van Christus). We zien een wereld waar hij de vanzelfsprekende heerser is (hij kan zelfs het gebed beëindigen wanneer hij dat wil). Maar die vanzelfsprekendheid wordt verstoord door de vondst van een dode soldaat in de tuin, met even later het bericht dat Garibaldi en zijn mannen geland zijn en dat het op allerlei plaatsen onrustig is.

- Deze narcistische krenkingen leiden bij Don Fabrizio in eerste instantie niet tot een verandering in zijn zelfbeeld. Hij weigert zich aan te passen, gaat gewoon naar zijn maitresse, Mariannina, en onderneemt gewoon de jaarlijkse verhuizing van de hele familie naar het paleis in Donnafugata. In een magistrale scène laat Visconti zien hoe vergeefs deze weigering is en hoezeer de vanzelfsprekende wereld van de prins voorbij is. Als de familie in Donnafugata aankomt, bezoeken zij ook deze keer eerst de kerk tegenover het paleis voor de mis. Terwijl de bewoners van het dorp samengedromd in de kerk stáan, levend, vol kleur, zien we Don Fabrizio en zijn gezinsleden zítten langs één zijde van het koor, bedekt door het stof van de lange reis, als een rij geesten, witte wezens uit een andere, onwerkelijke wereld.

- Wanneer de huispastoor hem vertelt dat zijn dochter Concetta verliefd is op Tancredi, betekent dat een volgende narcistische krenking en beseft Don Fabrizio dat hij echt oud is. Dat hij deze verliefdheid weg wuift, heeft overigens niet zozeer daarmee te maken, maar meer met het zich realiseren, tegen de krenking in, wat Tancredi nodig heeft om zijn ambities waar te kunnen maken.

-Een ander voorbeeld van de krenkende veranderingen die plaatsvinden, is de opkomst van de nieuwe rijken, vooral verbeeld in de gedaante van de burgemeester van Donnafugata, Don Calógero, en het huwelijk van zijn dochter, de mooie Angelica, met Tancredi.

-Ook een gebeuren als de volksraadpleging over de aansluiting bij Italië zou ondenkbaar zijn geweest in de “oude” tijd. Don Fabrizio stemt voor aansluiting, deels omdat hij zich aanpast bij de nieuwe tijd, maar deels ook, lijkt mij, om niet al te zeer geconfronteerd te worden met de narcistische krenking van de afname van zijn autoriteit: als hij tegen zou hebben gestemd, zou toch de meerderheid voor zijn geweest.

-(Het onverbiddelijke voortgaan van de tijd wordt door Visconti ook prachtig zichtbaar gemaakt in de tegenstelling tussen jong en oud, tussen intact en vervallen, zoals bij de tocht van Angelica en Tancredi door de verlaten gedeelten van het paleis).

-Op verschillende momenten in de film doet Don Fabrizio uitspraken over zijn verlangen naar de dood. Misschien is het een punt voor de discussie hoe je dit verlangen zou kunnen interpreteren. (Ik ben geneigd om te zeggen dat het niet zozeer het verlangen naar het einde van het leven uitdrukt, maar, zoals zo vaak het geval is, veel meer het verlangen naar rust. En dan rust in de zin van dat er geen veranderingen meer optreden, dat alles blijft zoals het is, dat de tijd stilstaat en niet doorloopt).

-Tijdens het bal, waar Angelica voor het eerst officieel haar opwachting maakt aan de zijde van Tancredi, realiseert Don Fabrizio zich hoeveel er is veranderd, om hem heen, maar ook bij hemzelf. Het zijn prachtige scènes, zoals die in de bibliotheek, voor het schilderij van de stervende oude man, waarbij Don Fabrizio zich het eigen sterfbed voorstelt; Angelica die hem vraagt om met haar te dansen, waardoor Don Fabrizio zich weer even jong voelt, met

tegelijkertijd het schrijnende besef dat dit niet zo is; het moment van nakijken van het verliefde paar, waarbij hij zo duidelijk voelt: Tancredi loopt daar, niet ik; het einde van het feest tegen de ochtend, met de restanten die worden opgeruimd, de kaarsen die opgebrand zijn; de tegenstelling tussen jong en oud, zo zichtbaar in de weggesufte ouderen en de jonge paren die maar doordansen; de kamer vol grote kruiken, overlopend van de urine; de eenzame tocht van Don Fabrizio, die alleen naar huis terug wil lopen en een priester tegenkomt, op weg om het Sacrament der stervenden toe te dienen, enzovoort, enzovoort.

Met *Il Gattopardo* heeft Visconti veel meer dan alleen een tijdsdocument gemaakt. Hij verbeeldt de worsteling die we allemaal moeten leveren om ons staande te houden, ondanks alle veranderingen die we zelf doormaken in een veranderende wereld. De overgang in de film van het ene Sicilië naar het andere kan ook gezien worden als een metafoor voor de veranderingen, die ieder van ons in zijn of haar leven meemaakt. Bij ons allemaal landt er op bepaalde momenten wel een Garibaldi, die onze vanzelfsprekende wereld komt verstoren en daarmee aanslagen beraamt op ons narcistisch evenwicht, waar we ons vervolgens mee hebben te verstaan.

Dat zo intens voelbaar kunnen maken als Visconti naar mijn mening doet, is een teken van groot kunstenaarschap en biedt ook troost. Ik hoop dat u van deze film zult genieten.